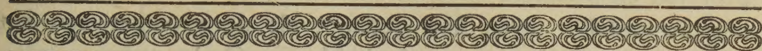
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 8. December 1927.

DE CHRISTOLOGIE BIJ DE JONG-MODERNEN

door

Dr. J. THIJS te Zwolle.

In October 1923 had te Arnhem de eerste bijeenkomst plaats van de Studieclub van Moderne theologen. Sindsdien heeft deze club geregeld haar vergaderingen gehouden en de referaten zijn met de daarin verwerkte discussies uitgegeven in „Vlugschriften".

Het is opmerkelijk, dat het eerste onderwerp, hetwelk de Studieclub in behandeling nam, was: de *Christologie*. Op de eerste bijeenkomst traden de Leidsche hoogleeraren Windisch en Roessingh (sinds overleden) op, beiden met een Christologisch onderwerp en ieder jaar weer is de Christologie aan de orde geweest. Dit is zeker een verheugend verschijnsel. De bekende Ph. R. Hugenholtz heeft eens geschreven: „In een geloofs- of godsdienstleer naar moderne beginselen is voor de Christologie, hoe ook uit- of aangekleed, geen plaats meer."[1]) En thans beproeven de jongere Modernen weer tot een Christologie te komen. Terwijl Hugenholtz den persoon en het werk van Christus voorgoed uit de dogmatiek verwijderd achtte, oordeelt men thans, dat in een moderne geloofsleer ook een Christologie kan en moet opgenomen worden.

Vanwaar dit verschil?

Toen Hugenholtz deze uitspraak deed, was het de tijd der onbetwiste heerschappij van het liberale of oud-moderne Jezusbeeld. Jezus werd gedacht als een groot, goed en vroom

[1]) De Christologie en de huidige godsdienstwetenschap. Theol. Tijdschr. 1881, blz. 47.

mensch, als de geniale timmermanszoon, die meer dan alle profeten en priesters voor de ontwikkeling van het godsdienstig en zedelijk leven had gedaan, als de prediker van het Vaderschap Gods en van de liefde tot God en den naaste, die een tragischen martelaarsdood op Golgotha was gestorven. Dat was, volgens de beschouwing der Modernen, „de historische Jezus". Hugenholtz had gelijk : bij deze Christusbeschouwing is er voor een Christologie in de geloofsleer geen plaats.

Doch er is in het Modernisme een andere richting opgekomen, die van dezen „historischen Jezus" niet meer wil weten. Deze richting won almeer terrein en men kan zeggen, dat het oud-moderne Jezusbeeld zoo goed als gevallen is. Hiertoe hebben verschillende oorzaken samengewerkt ; maar daaronder ook deze, dat het liberale Jezusbeeld in religieus opzicht geen bevrediging meer schonk. Men had niet meer genoeg aan een prediker en voorbeeld. Er ontwaakte zondebesef en behoefte aan genade, aan verlossing, en die genade werd met Jezus Christus in verband gebracht. „Velen", zoo sprak Roessingh in zijn referaat, „gingen in het liberale Jezusbeeld missen wat het Christendom placht te noemen : de genade Gods in Christus". En nu het liberale Jezusbeeld was prijsgegeven en aan Christus weer een verlossingskarakter werd toegekend, kwam er ook weer belangstelling voor een Christologie en won de gedachte veld, dat er in een moderne geloofsleer voor een Christologie plaats zou zijn. „Slechts", zoo vervolgde Roessingh, „wanneer men zich, op welken grond dan ook, gerechtigd acht, deze (de genade Gods in Christus) of een dergelijke woordverbinding te gebruiken, heeft het zin van Christologie te spreken. Wie aan den historischen Jezus, aan zijn leven en leer alleen wenscht te denken, zal weinig reden vinden om voor een Christologie eenige belangstelling te gaan koesteren. Deze belangstelling in Christologie kan op de basis der kritische theologie slechts dáár ontwaken, waar men èn wetenschappelijk èn religieus-ethisch geen vrede vindt bij het liberale Jezusbeeld en nu toch

niet dat alles opzij werpt, gelijk sommigen doen, maar van uit persoonlijk religieuze ervaringen als opnieuw de vraag opwerpt : wat beteekenen het N. T. en de Christusprediking der eeuwen voor mij ?" [1])

Roessingh heeft in zijn referaat pogen aan te toonen, dat er bij de Modernen uitgangspunten zijn voor een Christologie. Hij zag er een drietal. Het *eerste* is : de ervaring van de verlossende kracht van de persoonlijkheid van Jezus Christus. Door modernen wordt „de Christus van het N. T." (dien Roessingh als een eenheid ziet), de Christus-gestalte, die in het N. T. is geteekend, als de verlossende Godsmacht ervahen. In deze ervaring ligt een uitgangspunt, „hier ligt ook het volle recht eener Christologie op kritischen grondslag. Hier is voor mijn besef, al zullen de meesten in het orthodoxe kamp dit verontwaardigd ontkennen, de continuiteit bewaard met wat de diepste levenskern is van de Christologie van alle tijden : het vinden van *het* leven, van *de* bevrijding, van *de* vernieuwing in Christus, den van God gegevene". [2]) Het *tweede* uitgangspunt is : de erkenning van den kosmischen Christus in de wereldgeschiedenis. God spreekt in de geschiedenis. Zijn geest werkt in deze wereld, bij alle volken, in alle tijden, en verbizondert zich in enkele groote stroomingen. Eén dier stroomingen is het Christendom. Trots allen partijstrijd heerscht er in dat Christendom één geest. Er is een eenheid en in die eenheid leeft Christus. Roessingh gelooft in een God, die realiteit is *tegenover* de wereld en *in* de wereld ; en zegt verder : „ik geloof, dat deze „naar de wereld toegekeerde zijde van God", deze Logos, dit Woord Gods, vleesch wordt, niet alleen in Jezus van Nazareth, neen, maar op vele wijzen, in vele tijden, voor *ons* gecentraliseerd, samengeperst als het ware, zóó dat alle eeuwen daarna nog van die ééne menschwording vervuld zijn, in Christus. Zoo

---

[1]) De uitgangspunten eener Christologie op den grondslag der krit. theol. Verzamelde werken II blz. 328 v.

[2]) a.w. blz. 335.

is Christus: God in deze wereld". „Ik geloof, dat deze Christus voortleeft... als een levende, voortwerkende, reëele macht Gods in de gemeente. Dat bedoel ik met Christus, „de levende Heer", met „den kosmischen Christus" of welk ander woord hier de bedoeling benadert." [1]) De gemeente heeft altoos „den tegenwoordigen Christus" beleden. „Als dat woord zin zal hebben, dan kan het toch slechts deze zijn: het Woord Gods, tot de wereld gekomen in Christus, in Hem tot aardschen, menschelijken vorm geworden, leeft voort als metaphysisch reëele macht, met wie het den mensch gegeven kan zijn, contact te vinden" [2]). Het *derde* uitgangspunt is dit: wij ervaren met Otto en zijn kring in Christus ook „het andere", het goddelijke, het mysterieuze, het „daemonische", het „Heilige". Van uit deze drie punten is het mogelijk op kritisch-theologischen grondslag tot een Christologie te komen en uit deze drie punten blijkt het goed recht eener Christologie in de kritische theologie.

Uit deze korte samenvatting van Roessingh's referaat blijkt:

a) dat, als hij van een Christologie spreekt, hij met Christus allereerst bedoelt: de Christusfiguur van het N. T. Hij bedoelt met een Christologie niet een leer aangaande den historischen persoon van Jezus. Of en in hoeverre deze Christusfiguur de teekening is van een historisch persoon, heeft voor de Christologie geen belang. Hij stelt de vraag: wat waarborgt ons, dat aan dit Christusbeeld een historische werkelijkheid beantwoordt? en zijn antwoord luidt: „Voor den theoloog, die de bijbelcritiek laat gelden en die ook niet den noodweg inslaat, uit innerlijke gevoelens historische feitelijkheden af te leiden, is er maar één zeer eenvoudig antwoord mogelijk: niets! De sprong van den nieuwtestamentischen Christus tot de historische werkelijkheid daarachter blijft een sprong. Men mag op grond van algemeen-historische overwegingen of van bepaalde teksten en gegevens nog zoozeer overtuigd zijn van de levende macht der eene persoonlijkheid achter het N. T., de sprong blijft". [3]) Wel gelooft hij voor zichzelf, dat Jezus historisch heeft bestaan. Hij merkt aan het

[1]) a.w. blz. 340. [2]) a w. blz. 341. [3]) a w. blz. 333.

slot van zijn referaat op, dat de Ethischen de historische existentie van Jezus als een werkelijkheid erkennen, die zich in groote trekken dekt met den Christus van het N. T. en zegt dan : „ik ben het eigenlijk in hunne overtuiging betreffende dit punt met hen eens en zie niet in, waarom ik de historiciteit van Jezus, maar ook de historiciteit van zulk een Jezus, als in ons N. T. spreekt, zou moeten ontkennen". Maar hij plaatst tusschen twee haakjes de opmerking, dat de historiciteit van Jezus „op zichzelf natuurlijk niets beduidt" en gaat aldus verder : „maar mijn Christologie staat los van deze overtuiging (dat Jezus historisch heeft bestaan) en voor mij is er geen theologische weg van deze Christologie tot een feit in het verleden" [1]) ;

b) dat Roessingh den naam Christus ook in een anderen en ruimeren zin bezigt n.l. voor „God in de wereld", voor de levende, reëele macht Gods in de wereld, in de geschiedenis, vooral in de Christelijke gemeente. Het verband tusschen a) en b) schijnt hierin te bestaan, dat deze macht Gods zich op bizondere wijze („voor ons gecentraliseerd") geopenbaard heeft in de Christusfiguur van het N. T. Maar deze figuur is er niet de uitsluitende openbaring van. „De Christus heeft in verschillende persoonlijkheden zich geopenbaard ; heel kras gezegd : ik kan mij best voorstellen, dat Christus een mensch verlost door Vinet of een ander door Kierkegaard. En dan heb ik, hoop ik, wel doen uitkomen, dat dat voor mij zeker niet een „andere" Christus zou zijn, dan Hij, die in het N. T. voor ons staat, maar ik wensch toch niet steeds terug te wijzen naar het N. T. en te herhalen : alleen daar !" [2])

Het is eigenaardig, dat op dezelfde vergadering, waar Roessingh dit referaat hield, *Prof. Dr. H. Windisch* optrad met een lezing over „De tegenwoordige stand van het Christusprobleem", later omgewerkt en sterk vermeerderd uitgegeven, [3]) en dat Windisch juist de historiciteit van Jezus wil gehandhaafd zien.

[1]) a.w. blz. 346. [2]) a w. blz 345.

[3]) Van deze vermeerderde uitgave is voor dit artikel gebruik gemaakt.

Ook hij wil niet den „historischen Jezus" van de oud-moderne theologie, maar hij erkent en verdedigt Jezus' historisch bestaan. Ontwijfelbaar historische gegevens zijn volgens hem : 1) de profetisch-apocalyptische prediking, 2) de profetisch-reformatorische prediking, 3) een persoonlijkheid, die zich tot deze tweeledige verkondiging geroepen en gezonden wist. En de geheele Christologische traditie is uitvloeisel en interpretatie van het zendingsbewustzijn van den historischen Jezus. Tusschen zijn Jezusbeeld en het liberale bestaan vooral twee verschilpunten : a) Jezus vereenigt in zijn prediking zeer zeker elementen, die ten nauwste verwant of ident zijn met de groote religieuze grondbeginselen van de oud-moderne theologie en die geen wetenschappelijke methode uit het oorspronkelijke evangelie wegcijferen kan, met heel anderssoortige trekken, die een oud-moderne mogelijk tè historisch, vreemd en niet aannemelijk toeschijnen, tendenzen die tegen de cultuur ingaan, ideeën die maar al te antiek, al te Oostersch zijn, karaktertrekken zelfs die ons eenigszins verlegen maken ; b) de historische Jezus was geen tastend, zoekend mensch, geen Godzoeker, zooals sommige oud-modernen hem zich voorstelden, maar hij was een profetische natuur, iemand die het wist, die spreekt in naam van God en inzoover *tegenover* de menschen staat.

En Windisch wil, dat deze historische Jezus door de Modernen zal gepredikt worden. „Het zou voor de christelijke prediking stellig een groot verlies wezen, als wij dezen historischen Jezus zouden moeten schrappen...... Het belangrijke lijkt mij te zijn, dat we hier een ethisch-religieuze leer vinden, die verankerd is in een bepaald zendingsbewustzijn en die hare illustratie vindt in het leven, in de daden, in de geschiedenis van den leeraar : de historie van Jezus is de geschiedenis van een held, een profeet, een „getuige", een martelaar". [1]) Wel hangt de geldigheid en waarde van het evangelie niet heelemaal af van de erkenning der historiciteit van Jezus. „Wij

[1]) De tegenw. stand van het Chr. probleem blz. 56.

aanvaarden de eischen en beloften van het evangelie, omdat (en wanneer) wij intuitief begrijpen, dat zij uitvloeiselen zijn van ons Godsbesef en zouden ze dan ook niet kunnen loslaten, als wij tot de onhistoriciteit van Jezus zouden moeten besluiten." [1]) Maar toch maakt het verschil, of wij de woorden van het evangelie al of niet losmaken van Jezus. „Het geloof in God wordt eerst dan echt levend in ons, wanneer het zich aan ons praesenteert in de levende menschen, die er door gegrepen zijn. Als reëele persoon, als reëele drager van een grootsche Godsvisie beschouwd, zal Jezus voor ons geloofsleven veel meer beteekenen, dan wanneer wij in hem slechts een door bespiegeling samengesteld symbool konden zien. De reëele figuur immers oefent, met name in tijden van matheid en twijfel, oneindig veel meer suggestieve kracht op ons uit, dan een symbool zonder meer." [2])

Windisch wil zijn „Jezus-theoloog". Hetgeen echter niet wil zeggen, dat Jezus een centrale plaats in zijn theologie zou innemen. „Immers in het centrum van ons christelijk geloof staat niet de mensch Jezus, maar de levende God en het grootsche ideaal van het komende rijk van God. Ons evangeliebesef is niet Jezus- (dus anthropo-)centrisch, maar theocentrisch." [3])

Zoo werd er reeds terstond, toen de Studieclub van Moderne theologen zich met de Christologie ging bezighouden, tweeërlei standpunt openbaar. Het standpunt van Roessingh, die voor de Christologie den historischen Jezus meent te kunnen missen en van de Christusfiguur des N. Testaments en van „den kosmischen Christus" wil uitgaan. En het standpunt van Windisch, die de historiciteit van Jezus handhaaft, den historischen Jezus meent te kennen en van hem uitgaan wil. Maar hierbij moet opgemerkt worden, dat Windisch in tweeërlei opzicht tot het standpunt van Roessingh nadert. In de eerste plaats zegt hij : „Ook ik wensch mij in de religieuze „Auswertung" van de Jezusfiguur geenszins te bepalen tot de critisch gereinigde oorspronkelijke traditie." [4]) Een Jezus-

[1]) a.w. blz. 57. [2]) a.w. blz. 57, 58. [3]) a.w. blz. 57. [4]) a w. blz. 66.

theoloog kan zich er toe gedrongen voelen, eveneens iets van de apostolische interpretatie in zijn Jezus-prediking op te nemen — als hij maar weet en als hij zijn toehoorders en leerlingen laat weten, wat hij doet: met name, dat de drang, waaraan hij zich overgeeft, verwant is aan die impulsen, die ook tot de vorming van de apostolische en na-apostolische Christologie geleid hebben, dat de overdraging van theologische speculaties en mythologische motieven op Jezus en de verandering van den historischen Jezus in den logos-Christus van Johannes óók te verklaren zijn uit het werk en het zendingsbewustzijn van den historischen Jezus, en dat die Christustheologie óók de uitdrukking en uitlegging is van bepaalde innerlijke ervaringen van in het evangelie geloovende menschen. Hij zal dan zeer eklektisch te werk gaan en aan die Christusgetuigenissen (bv. aan praedicaten als: beeld van God, menschenzoon, of Zoon Gods) soms een zeer modernen zin of inhoud geven." [1]) En in de tweede plaats zegt Windisch: „wat Roessingh met een niet zeer gelukkig woord den kosmischen Christus noemt, bevat ook voor mij een realiteit, die wij moderne theologen m.i. niet mogen verwaarloozen" [2]) Naast den mensch Jezus moet geplaatst en uitgebeeld worden de *Christus-geest* d.i. „de Geest van God, die in alle profeten geweest is en in hoogere mate in Jezus; die nog heiliger en nog grooter is dan Jezus was; aan wien de groote transfiguratie van den mensch Jezus te danken is; wiens werk het geweest is, nadat Jezus heengegaan was, diens getuigenis te verheerlijken, te verbeteren en aan te vullen; die door de eeuwen heen in allerlei volken zijn getuigen oproept en telkens weer in nieuwe talen laat prediken; die ook na de verschijning van Jezus doorgaat met veelmaal en op velerlei wijze tot ons te spreken" [3]).

Het is niet mijn bedoeling, al de referaten, die in betrekking tot de Christologie voor de Studieclub zijn gehouden, te bespreken. Er zijn er onder die met Windisch de Christo-

[1]) a.w. blz. 59. [2]) a.w. blz. 66. [3]) a.w b zl62. v.

logie op den grondslag der historiciteit van Jezus willen opbouwen; er zijn er ook onder, die zich bewegen op de lijn van wat Roessingh noemde: de erkenning van den kosmischen Christus. Tot deze laatste behoort het referaat van den Em.-pred. *P. Zondervan*. Roessingh had op de eerste bijeenkomst den wensch uitgesproken, dat door predikanten voorlichting zou worden gegeven, hoe een moderne Christologie bij de practijk in de gemeente gebruikt zou kunnen worden. Op de tweede vergadering werd op deze vraag een antwoord gegeven in het referaat van Zondervan over „De beteekenis van een Christologie op kritisch standpunt voor de prediking in de gemeente."

Volgens hem is Christus „het Leven en de Openbaring Gods, de God in de wereld, die als bovenmenschelijke persoonlijkheid deel heeft aan het bovenbewuste Leven Gods, ook waar hij in het menschelijke zelfbewustzijn wordt opgenomen en mede zich verwezenlijkt. De Christus draagt een metaphysisch karakter, al neemt hij ook in den mensch een gestalte aan, doordat deze met geheel zijn wezen op hem wordt ingeplant". [1]) Deze Christus ligt aan de bijbelsche voorstelling ten grondslag en moet aan de gemeente worden voorgehouden.

Zulk een prediking onderscheidt zich in drieërlei opzicht van de prediking van Jezus als een historische persoonlijkheid: 1o. bij de laatste staat Jezus als één enkel individu in het middelpunt, bij een prediking als Zondervan wil is hij een universeel wezen. „Wij kunnen het ons duidelijk maken aan het voorbeeld van Adam, den eersten Mensch. Deze is eigenlijk de Mensch in algemeenen zin, de Mensch in allen, de Idee-mensch, die zich in de individuën belichaamt...... Evenals Adam is Jezus nu een universeel wezen en wel in onderscheiding van hem, den natuurlijken mensch, het hoofd der geestelijke, wedergeboren menschheid, waarom hij in het N. T. dan ook wel „de tweede Adam" wordt genoemd"-[2]);

[1]) Vlugschrift, no. 2 blz. 20. [2]) blz. 18

2o. ook de universeele Christus is geschiedenis, maar geschiedenis van velen en van alle tijden en daarom moet de beschrijving der evangeliën ontdaan worden van het einmalige en symbolisch worden opgevat. „Het is er in dit opzicht mede gelegen als met het Sprookje, waarin hetgeen zich steeds herhaalt als één enkele gebeurtenis uit het verleden verschijnt". [1]) En terwijl bij de andere opvatting in de evangelische stof geschift moet worden tusschen historie en verdichting, behoeft dit bij de symbolische beschouwing niet, maar kan het alles als beeld in zijn geheel worden gelaten. Tusschen lijden en opstanding b.v. „maakt de symbolische prediking geen scheiding als tusschen historische en onhistorische gebeurtenis, maar ze aanvaardt het geheel als zich telkens herhalende geschiedenis, zoodat ze die ook niet behoeft over te brengen naar het heden, maar terstond in den tegenwoordigen tijd spreken kan. Hij heeft niet geleden en is niet opgestaan, maar hij sterft en staat op. Hij d.w.z. Christus zelf en niet zijn geest of de geest der waarheid en wel zóó, dat hij zich openbaart in nieuwe levensvormen en zich daarin een gestalte geeft, zooals de discipelen hem zagen „in een andere gedaante" en aanvankelijk, evenals wij soms, moeite hadden hem daarin te herkennen". „De kring der christelijke feestdagen van Kerstmis tot Pinksteren leert ons, „hoe het goddelijke leven of de Zoon Gods als Geest een menschelijke gedaante aanneemt, vervlochten in en onderworpen aan het aardsche leven en lijden schijnbaar ondergaat, om op te staan uit zijn graf en zijn hemelschen triomf te vieren, totdat de Geest van boven weer nederdalende hemel en aarde vereenigt, momenten, die in het rijk der eeuwen in elkander vloeien en toch ook weer zijn te onderscheiden" [2]) ; 3o. terwijl de prediking van den historischen Jezus hem verkondigt als mensch, gaat de prediking van den universeelen Christus uit van zijn goddelijke natuur en verkondigt hem als Godmensch. In het eene geval is hij de drager

---

[1]) blz. 19. [2]) blz 37.

van den Geest van God, in het andere de belichaming er van, de Menschwording Gods. Hiermede stemmen dan de namen overeen, die hem bij voorkeur in de prediking worden gegeven: daar is het de Meester, de Leidsman des geloofs, de Menschenzoon of de timmermanszoon, hier is het de Heiland, Heer, Verlosser, Zoon van God. [1])

Bij Zondervan is Christus alzoo God, die in de geestelijke menschheid gestalte heeft gekregen. Christus is feitelijk niets anders dan de personificatie en vergoddelijking van het geestelijke leven in de menschheid.

Het verst gaat op deze lijn *Prof. Dr. van den Bergh van Eysinga,* die in zijn referaat over ,,Christologie en Triniteit" den naam Christus niet beperkt tot de geestelijke menschheid, maar dien over den mensch als zoodanig en over de natuur uitbreidt.

,,Het Oneindige" — zoo zegt hij — ,,heeft de Eindigheid niet *tegenover* zich, maar *in* en *aan* zich. Al het Eindige *is* vereindiging, zelfvereindiging van het Oneindige. De Logos-Christus, de Zoon, is het Oneindige als Eindigheid gedacht, het Eindige als Oneindigheid herkend" [2]). ,,Vader, Zoon en Geest zijn niet te scheiden: het goddelijke *boven* de Natuur als haar Schepper; het goddelijke *in* de Natuur als de ziel en het wezen der dingen; het goddelijke dat *in* het natuurlijke zich *boven* het natuurlijke verheft, als de Heilige Geest, die de Schepping herschept tot geestelijke eenheid" [3]).

Maar terwijl God in alles is of alles in God, is de mensch de hoogste openbaring; ,,de Menschwording Gods (is) de kern der religie". [4]) ,,Alle dingen zijn in den Logos gegrond en ten slotte wordt de Logos mensch. In den mensch, als hoogtepunt van de evolutie der aarde, wordt de Idee zich bewust, hij is de Godmensch" [5]). Aan het Christologisch dogma is dit het zwakke punt: ,,dat de Christus, de tweede persoon der Drieëenheid, wordt voorgesteld als een bepaalde mensch uit de geschiedenis" [3]). De mensch is de Christus. En

[1]) blz. 20. [2]) Vlugschrift no. 3, blz. 5. [3]) blz. 6.
[4]) blz. 8. [5]) blz. 9 v.

dan in den hoogsten zin de ware mensch, de geestelijke mensch, die zich van zijn goddelijkheid bewust is. „Als de waan van het zinnelijke wordt doorzien, slaat het geboorte-uur van den nieuwen mensch. De Christus verschijnt dan in ons vleesch" [1]).

Niet alleen zijn echter op de vergaderingen der Studieclub uitgangspunten voor een moderne Christologie aangegeven en lijnen getrokken, waarlangs zij zich zou hebben te bewegen. Ook aan een bepaald deel der Christologie n.l. het verzoeningswerk van Christus, is de aandacht gewijd en er is getracht Christus als Schuldverzoener te handhaven.

De richting, die aan een historischen Jezus vasthoudt, werd hierbij vertegenwoordigd door *Ds. A. Binnerts Sz.* te Haarlem met zijn referaat over „Het plaatsbekleedend lijden van Jezus Christus".

Hij zegt van het leerstuk der satisfactio vicaria: „Zooals het daar ligt, moeten wij het onaannemelijk noemen". Maar „in ieder dogma ruischt een hymme. Ieder dogma bewaart een diep-godsdienstige kern. Uit een overmaat van rationalisme en individualisme en een los-zijn van de christelijke traditie is die rauwe verwerping van het leerstuk te verklaren, die wij betreuren". [2]) Wat is dan de kern? Het ontstaan van het geloof in Jezus' plaatsvervangend lijden in de oudste christelijke gemeente moet — zegt Binnerts — psychologisch worden verklaard. Moet worden verklaard uit de ervaring der oudste christenheid. „Zij was een kruisgemeente, een gemeenschap rondom het kruis. Toen de ergernis van het kruis door het geloof in de opstanding uit de dooden was overwonnen, heeft zij geweten, door het kruis niet los te zijn van het geestelijke Israël, maar wel van het vleeschelijke en samengebonden in een gemeenschap, waarvan de kruiseling hoofd en heer was. Hij had de kruisstraf niet ondergaan, maar vrijwillig gekozen. Zij was de kroon op, het hoogtepunt van zijn leven. Dat lijden de weg was tot heerlijkheid en

[1]) blz. 10. [2]) Vlugschrift no. 2, blz. 9 v.

levensverlies levensbehoud — nadrukkelijker en aangrijpender dan Galilea predikte hun dat Golgotha, waar hij getrouw was geweest tot het bittere einde, door het lijden volmaakt gelouterd. Getrouw had hij bewaard en daardoor gered en den zijnen ingestort dat leven in God en met God, dat hun leven was geworden. Zoo staat de gemeente rondom het kruis, dat meer dan iets anders haar uit de duisternis riep tot zijn wonderbaar licht" [1]).

Wat nu de oudste christenheid heeft ervaren onder het kruis, dat kunnen wij aanvoelen en meeleven. „Wij moeten naderen met diepen eerbied hem, die aan het vrijwillig gekozen kruis op het aangrijpendst predikt: „zalig, die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen". Zóó alleen worden die gemoedservaringen ons deel, waarvan wij straks hebben gesproken en die zich aldus laten samenvatten: Het heeft Gode behaagd door het lijden en sterven van zijn kind bij uitnemendheid ook mij te roepen uit de duisternis. Hij leed en stierf — voor mij! Aldus, niet juridisch, maar realistisch-mystisch genomen, is de kern van het leerstuk onaanvechtbaar, dat in kerkelijk-dogmatischen vorm onaannemelijk is" [2]).

De bedoeling van Binnerts schijnt dus deze te zijn: Jezus, die leed om der gerechtigheid wil, heeft in zijn lijden en trots het lijden zijn vroomheid gehandhaafd, heeft voor het leven in en met God het lijden en den dood overgehad, heeft zijn leven willen verliezen om het te behouden. De prediking, die daarvan uitgaat, kan zulk een indruk op ons maken, dat wij in zijn sfeer worden getrokken, dat ook wij trots alles vroomheid en gerechtigheid willen beoefenen en handhaven. Dan gevoelen wij: hij is voor ons gestorven.

De andere richting vindt haar vertegenwoordiger in *Ds. Zondervan*, die in de plaats van den historischen Jezus den universeelen Christus stelt.

Bij deze opvatting van Christus meent hij zijn priesterlijk

[1]) blz. 7 v. [2]) blz. 10.

karakter en zijn zoendood te kunnen handhaven. Hij ziet in de leer van Jezus' zoendood vooral drie waarheden : „1o. dat geen rechtvaardiging mogelijk is zonder offer, als ondergang van den natuurlijken mensch en zijn opgang in den geestelijken, waarom dit offer in de historische beschrijving van Jezus' leven niet mocht ontbreken ; 2o. dat in dit ons offer het ééne en groote wereldoffer wordt volbracht en zich herhaalt, hetgeen ons in Jezus representatief wordt voorgesteld ; 3o. dat wij niet uit onszelf alleen dit offer kunnen brengen, maar het Christus is, die het in ons brengt, één geworden met ons, hetgeen zijn offer tot volle werkelijkheid maakt. Hier mag dan niet worden voorbijgezien, dat dit offer schulddelgend kan heeten, voorzoover in deze volkomen overgave de zelfzucht is overwonnen, hetwelk weliswaar bij ons nooit geheel het geval zal zijn, maar alleen in de heiligheid van Christus, waarvan wij kunnen zeggen, dat zij ons wordt toegerekend, wanneer hij leeft in onze ziel, daar wij niet geoordeeld worden naar hetgeen wij doen, maar naar hetgeen wij zijn en het vooral op het uitgangspunt en beginsel, onze gemeenschap met Christus in en door het geloof, aankomt. Zoo schenkt ons dit offer de verzoening in die gemeenschap, ons verlossende van het drukkende gevoel, dat wij in juridischen zin — en ons geweten spreekt als rechter — zelve de straf hadden verdiend, die nu Christus, als het geheel, voor en in elk der leden, wederom uit dat juridisch gezichtspunt beschouwd, draagt" [1]).

Het offer van Christus komt alzoo bij Zondervan hierop neer, dat wij onszelf als natuurlijke menschen ten offer brengen. Het wordt het offer van Christus genoemd, omdat het zóó wordt beschouwd, dat het offer door het geheel van het goddelijk leven in de menschheid, waaraan wij deel hebben, door geheel de geestelijke menschheid, wordt gebracht. Door dit offer geschiedt de verzoening, worden wij van het schuldgevoel bevrijd. Bij Zondervan is het eigenlijk de mensch zelf, die de verzoening tot stand brengt.

[1]) Vlugschrift no. 2, blz. 40.

Uit de besproken referaten blijkt niet, dat het Modernisme, al is ook het liberale Jezusbeeld prijsgegeven, inderdaad tot een Christologie komen kan.

In zoover de Jong-modernen de historiciteit van Jezus handhaven, komen zij principiëel niet uit boven de Jezus-waardeering van het Oud-modernisme. Al is hij geen profeet geweest, zooals het Oud-modernisme hem zich voorstelde, hij was toch niet meer dan een profeet. Dat blijkt bij Windisch, het blijkt ook bij Binnerts, Immers, al spreekt Binnerts van Jezus' plaatsbekleedend lijden, bij zijn voorstelling is dit lijden niet plaatsbekleedend in eigenlijken zin, doch slechts een lijden, dat tot heil van anderen strekt, en wordt Jezus' lijden op één lijn geplaatst met zijn prediking. Het is alleen de aangrijpendste prediking en er gaat de grootste kracht van uit. Ook in zijn lijden is Jezus niet meer dan prediker, dan profeet. [1])

En als men dan aan den historischen Jezus nog den naam Christus geeft, dan beteekent dat niet meer, dan dat in hem was de Christusgeest. Dan worden Jezus en Christus van elkaar losgemaakt en is Jezus niet meer dan de drager van den Christusgeest. En die Christusgeest was ook in de profeten, en niet alleen in de profeten. *Dr. van Mourik Broekman*, die wel niet onder de referenten der Studieclub is, maar die toch ook tot dezen kring behoort en wiens boek „Vrijzinnig christelijk geloofsleven" nog van jongen datum is (1925), laat zich in dit boek aldus uit: Christus is het Godswezen, dat in Jezus was, en dat men beschrijven kan als een Lumen Internum. En terwijl Jezus kwam en ging, blijft Christus. De kracht des Geestes Gods blijft, die als een heilswerking zich doet kennen. „Zou ik die levende Godskracht van regeneratie willen karakteriseeren — is Christus niet het

[1]) Ook in het referaat van *Lic. Dr. Hans Hartmann* uit Solingen-Foche over „Christus als Erlöser", waarin de verlossing wordt opgevat als een verlossing uit „Einsamkeit" en „Verflochtenheit", verlost Jezus ons doordat hij in zijn dragen van het leven ons een voorbeeld geeft en ons den weg wijst. Vlugschrift no. 4, blz. 17 v.v.

„geweten der Menschheid" ; het geweten dat als godsdienstig en zedelijk levensbesef onsterfelijke macht betoont en zich telkens opnieuw doet gelden? Het „geweten der menschheid", Christus; is zóó niet bij uitnemendheid het lumen internum te heeten?" [1])

Wordt Jezus echter niet hooger gewaardeerd dan een profeet, dan kan er evenmin als bij de Oud-modernen van een Christologie sprake zijn en kan hem alleen een plaats gegeven worden in de prolegomena der dogmatiek. En die plaats is dan ook nog een zeer bescheidene. Windisch zegt nadrukkelijk, dat de historische Jezus niet „der Begründer unseres Glaubens" is. „In eigenlijken zin kan deze Jezus alleen illustratie, niet demonstratie van ons geloof in God en in het komende Rijk genoemd worden. Hij kan de stimulus worden, die een geloofsovertuiging in ons doet ontstaan. De theologische, wetenschappelijke fundeering van ons geloof zou echter niet tegen twijfel en critiek opgewassen zijn, als zij alleen of überhaupt berustte op (de overlevering van) de prediking en het zendingsbewustzijn van den historischen Jezus". [2])

Evenmin kan, zooals Roessingh meende, in de Christusfiguur van het Nieuwe Testament voor het Modernisme een uitgangspunt voor een Christologie liggen. Want voor het Modernisme is deze Christus des N. T. in meerdere of mindere mate een denkbeeldige figuur. Wanneer modernen zeggen, dat zij de verlossende kracht van dezen Christus van het N. T. ervaren, dan is het een verlossingskracht, die van ideeën uitgaat. Deze ideeën onder den naam Christologie in de dogmatiek te behandelen gaat in tegen de historische beteekenis van hetgeen Christologie heet. De meening van Roessingh, dat hier de continuïteit bewaard wordt met wat de diepste levenskern is van de Christologie van alle tijden: het vinden van de verlossing in Christus, is ten eenenmale onjuist. Want de Christelijke kerk heeft nimmer in een idee,

[1]) Vrijz. chr. Geloofsleven, blz. 64.

[2]) De tegenw. stand v. h. Christus-probleem, blz. 60 v.

maar in een werkelijken Christus en in een historisch verlossingswerk de verlossing gevonden.

En ook de derde beschouwing, de opvatting van Christus als den kosmischen Christus, als den universeelen Christus, als den tegenwoordigen Christus, als den Christusgeest, als een zijde van God, als God in de wereld, als God in de historie en in de menschenziel, als God naar zijn werking van heil in de menschenwereld of hoe men Christus hier anders beschrijven moge — kan niet een Christologie voortbrengen. Er kan in goeden zin van „God in de wereld" gesproken worden, maar de in menschen wonende en werkende God is de Heilige Geest. De Jong-modernen geven hier aan den Heiligen Geest den Christus-naam en verkeeren dan in den waan een Christologie te kunnen opbouwen. Maar daarbij moet er nog de aandacht op gevestigd worden, dat in deze beschouwing met „Christus" of „God in de wereld" niets anders bedoeld wordt dan het godsdienstig-zedelijke in den mensch. Hier wordt het onderscheid tusschen God en mensch uitgewischt. Hier hebben we met zuiver pantheïsme te doen en bij een man als Van den Bergh van Eysinga, die den mensch en de wereld met den naam Zoon Gods of Christus betitelt, komt deze pantheïstische Christusbeschouwing tot voltooiing. Deze derde opvatting van Christus biedt ook niets nieuws en is feitelijk weinig anders dan een herhaling van de Christusbeschouwingen van Kant, Schelling en Hegel. En daar deze beschouwing van Christus ons geheel buiten het Christendom brengt, kan ze nimmer tot een Christologie leiden, die toch een stuk van een Christelijke geloofsleer zal moeten zijn. Hier van „Christologie" te spreken is niets dan een woordenspel.

Wanneer we de pogingen der Jong-modernen om een Christologie te scheppen overzien, moeten we derhalve constateeren, dat de uitspraak van Hugenholtz nog recht overeind staat: „in een geloofs- of godsdienstleer naar moderne beginselen is voor de Christologie, hoe ook uit- of aangekleed, geen plaats meer."

HOSEA'S BESTRAFFING DER LEIDSLIEDEN

door

Dr. J. RIDDERBOS.

Hosea heeft niet zoo sterk als Amos zich speciaal tegen de hoogere of leidende klassen gericht; hij stelt het geheele volk gelijkelijk schuldig.

Toch worden meermalen de leidslieden afzonderlijk vermeld.

Aaangaande de *vorsten* vinden we bij Hosea het woord, dat Jesaja herhaalt: „al hunne vorsten zijn opstandelingen". Overigens bestrijdt hij meermalen de zondige politiek der machthebbers; hierop gaan we echter thans niet nader in.

De *profeten* stelt Hosea mede schuldig, als hij tot Israël zegt:

> Zoo zult gij dan struikelen bij dag,
> en ook de profeet met u zal struikelen.[1])

Natuurlijk denkt Hosea hier aan hetzelfde soort profeten, die in Achabs dagen reeds Michia ben Junla tegenover zich had gehad[2]); en waartegen in Juda Jesaja en nog meer Jeremia hadden te strijden: mannen, wel bij het gilde aangesloten, maar niet door God geroepen en sprekend uit hun eigen hart, dus valsche profeten.[3])

Herhaaldelijk en uitvoerig bestraft worden de *priesters*.

In hoofdstuk 4 gaat hij reeds spoedig tot de bestraffing van den priesterstam over. Na de verzuchting „Mijn volk wordt verdelgd, omdat het de kennis mist" richt Hosea zich tot de priesters, om dezen verantwoordelijk te stellen. Men

[1]) 21 : 5. [2]) 1 Kon. 22. [3]) Vgl. boven bl.....

wordt vanzelf herinnerd aan de verwijten der kerkhervormers tegen de priesters hunner dagen:

Omdat gij de kennis hebt verworpen,
zal Ik u verwerpen uit Mijn priesterlijken dienst,
en omdat gij de wet uws Gods vergeten hebt,
zal ook Ik uwe zonen vergeten.
Naarmate zij toenamen, hebben zij tegen Mij gezondigd;
hunne eer zal Ik door schande vervangen.
De zonde Mijns volks eten zij,
en naar diens overtreding strekken zij hun begeerte uit.[1])

Het Noordelijk rijk had geene Levietische priesterschap, maar eene, die door Jerobeam I gevormd was uit mannen, die hij uit de heffe des volks had genomen. Zij hadden reden gehad, om te bedenken, dat adel verplicht! Het tegendeel is het geval: naarmate zij in eer en aanzien toenamen, hebben ze hun zonder vermeerderd.

Hosea laat de hooge roeping der priesters duidelijk uitkomen.

Ze hebben niet slechts de cultushandelingen te verrichten, maar zij hebben ook het volk in de „kennis" des HEEREN en in Zijne ‚wet" te onderwijzen. In plaats van dit te doen, hebben zij „de kennis verworpen" en „de wet huns Gods vergeten".

Natuurlijk hebben die „kennis" en die „wet" ten deele betrekking op den cultus. In al de zonden, die Israël op dat gebied bedrijft, hebben de priesters een dubbel aandeel, omdat zij er in voorgaan. Hier verwijt Hosea hun in dit opzicht, dat zij Israels „zonde eten, en hun begeerte zich naar diens overtreding strekt".

De bedoeling is, kort gezegd, deze, dat het den priesters slechts gaat om de inkomsten, die zij uit den offerdienst trekken.

---

[1]) 4 : 6—8.

Maar die „kennis" en „wet", die de priesters verwerpen, heeft niet uitsluotend op den cultus beschikking. Hosea denkt zeker ook, en zelfs allereerst aan de zedelijke wet. Het hoofdstuk begint met de klacht over het ontbreken van Godskennis in den ruimsten zin, en over de zedelijke ontaarding, die hij beschrijft in woorden, welke rechtstreeks aan den decaloog herinneren.[1])

Dat deze wet door de priesters, inplaats van aan het volk geleerd, zelf overtreden wordt, zegt hij ook elders. In de moord- en bloedtooneelen, die Hosea's woord ons teekent, spelen ook de priesters eene rol:

En zooals een roover op de loer ligt,
  loert eene priesterbende;
zij moorden op den weg naar Sichem,
  ja schanddaden volbrengen ze.[2])

[1]) 21 : 12. [2]) 6 : 9.

KRONIEK.

Salomo en wij. — Fraternitas en de motie. — Doodendienst. — Doorbraak van de orthodoxie. — We zijn rijk. — Debat. — Enquête.

Een heel eigenaardig boekje heeft Seerp Anema in de Novemberdagen in het licht gegeven. Hij betitelde het: „Davidisch of Salomonisch".

Zijn voorstudie voor een roman over Salomo is aanleiding geweest tot de uitgave dezer bladzijden.

Men mag er over discussieeren of het aanbeveling verdient, een roman over dezen veelmaal-gehuwden Salomo te schrijven — men kan echter niet ontkennen dat zijn thans uitgegeven brochure heel interessante lectuur is.

Want de vergelijking van Kuyper met David schijnt ons waarlijk niet gezocht; en tot nadenken stemt zijn waarschuwing dat in onze Gereformeerde kringen een sterk Salomonische trek begint openbaar te worden.

Davidisch noemt Anema het streven om door strijd en antithese heen de glorie Gods te bevorderen, met de ook bedoelde grootheid des volks uitsluitend daardoor en daarna.

Salomonisch is de Kultur- und Kunstfreundliche levensopvatting, waardoor aldra het religieuse leven ernstig in 't gedrang raakt.

En nu ziet Anema in Kuypers leven het Davidische als de hoofdzaak, al speelde hem veel Salomonisch droeve parten.

Maar in de huidige beweging van ons enger en breeder Gereformeerde leven ontdekt de schrijver veel wat aan Salomo herinnert.

Tegenover het Theocentrische als bij David van onze naaste vaderen constateert hij bij de Gereformeerden van

thans een afbuiging naar het anthropocentrische als van Davids nakomeling.

Op die wijze noteert de schrijver ook het conflict Assen (blz. 29).

> „Het conflict, naar Dr. Geelkerkens naam genoemd, geheel Salomonisch in zijn wezen, in zijn optreden Rehabeamsch onbeholpen en oppervlakkig......
>
> De Synode van Assen heeft, toen in naam van wetenschap en cultuur naar het Salomonisch despotisme werd gegrepen door een anthropocentrisch gezinde groep, met de wapenen van Kuyper dit pogen teruggewezen.
>
> Ze heeft de resultaten der Geelkerkeniaansche Schriftopvatting getoetst en gekeurd, of zij ze voor het verstaan van de meening des Heiligen Geestes kon gebruiken — en ze te licht bevonden.
>
> De Synode van Assen heeft het Davidische standpunt tegenover het Salomonische standpunt gehandhaafd — God zij geloofd — ongerept en onverzwakt.

Wij meenen dat hier volstrekt niet onjuist wordt getypeerd waar het dieper dan de oppervlakte bij deze dingen om gaat.

En we denken aan wat we elders lazen, dat bij velen van degenen, die Assen bestrijden „onderschatting" van de jongste geschiedenis onzer Reformatie bestaat naast den waan over het voortreffelijke, dat men nieuw meent te hebben ontdekt.

Dat we over Assen al weer schrijven in deze Kroniek vindt zijn oorzaak in zooveel dat in de donkere Novemberdagen over de kwestie is gehandeld.

Schier heel het jongste nummer van Fraternitas stond er mee in verband.

„Om het overgeleverd of om het groeiend inzicht,, heeft „V. d. H. zijn opstel getiteld."

Inderdaad, zoo zien wij het verschil ook.

Doch dit is dan het groote onderscheid tusschen den los-

van-Assen-geest en de bezieling onzer Davidische reformatoren in de 19e eeuw:

Dezen bedoelden tegen het groeiend inzicht voor het recht van het overgeleverde, — de anti-Assen beweging bedoelt voor het recht van het groeiend tegenover het overgeleverde inzicht op te komen.

De tijd zal leeren of dit laatste ooit een „reformatie" van de Kerken wordt.

In de gedachtensfeer van den schrijver in Fraternitas is het verstaanbaar wanneer hij zegt:

> „Het is wel tragisch, dat in een tijd, waarin Gods Geest, na en door een eeuw van kritische wetenschap en philosophie die de traditie voor tallooze vragen heeft geplaatst, een nieuw groeiend inzicht doet doorbreken in den vorm van een herboren reformatorische theologie...... velen die de Ger. beschouwing in den overgeleverden, historisch gegeven vorm bezitten, de kracht en den moed missen, haar in den nieuwen groeienden vorm te kennen en te waardeeren, een vorm waarin zij, verlost uit de verzakelijking, haar geestelijk karakter weer zuiver openbaart."

Het is al te naïef dat het Gods Geest zou zijn, die „door een daad van kritische wetenschap en philosofie" de reformatorische theologie heeft doen herboren worden.

Met moet er het proefschrift van Dr. G. B. Wurth maar over nalezen, dat in de afgeloopen maand verscheen: „J. H. Scholten als Systematisch theoloog".

Scholten heeft het ook gemeend, dat de kritische wetenschap en de philosofie (hij leefde nog in „de eeuw" door V. d. H. bedoeld) hem in staat zouden stellen de Geref. beschouwing in een nieuwen vorm uit haar verzakelijking te voeren naar duidelijker openbaring van haar geestelijk karakter... hij werd de vader van het Modernisme.

De terminologie van de oud-gereformeerde theologie werd overgenomen (blz. 33) maar de begrippen werden ver-

draaid net zoolang tot ze het omgekeerde inhielden van wat men er steeds mee had aangeduid. (Blz. 156).

Dit is dezelfde qualificeering, als die ook heel duidelijk reeds op de herauten van het groeiend inzicht is toegepast. Nog onlangs sprak prof. Honig in De Bazuin van de Zwitsers als „*gevaarlijke* leidslieden, en over „infectie van hun geest".

Het stemt daarom tot blijdschap, dat niet de „groei van het nieuwe inzicht" maar de „oudere, overgeleverde vorm der Gereformeerde beschouwing (Kuyper, Bavinck, Calvijn enz.) (Frat. blz. 75) het wint in de met algemeene stemmen aangenomen motie der drie Senaten, waarvan het voornaamste brokstuk is, dat de G. S. B. voornamelijk beoogt: „het verdiepen van kennis van en het inleven *in de overgeleverde* Geref. levens- en wereldbeschouwing. (Cursiv. v. D.)

Als er in de motie bij staat „dat er voor de critiek op die beschouwing plaats moet blijven" omdat „het nooit de bedoeling kan zijn, die overgeleverde beschouwing klakkeloos na te spreken", dan zeggen ouderen als wij: zoo en niet anders heeft het altijd geleefd in de harten van hen die naast het „reformata" het „reformanda" belijden.

Zoo gaan we den goeden weg op.

Het is jammer, dat sommigen gemeend hebben om deze motie uit de G. S. B. te moeten gaan; het zou erger geweest zijn, wanneer nog een veel grooter getal anderen, verplicht geworden waren te verdwijnen, wanneer zelfs die motie nog te groote vasthoudendheid aan het overgeleverd inzicht verried.

Op 't Salomonische meer dan naar 't Davidische wijst ook de Doodendienst, die in de Duinoord-Kerk heeft plaats gevonden.

De Duinoord-Kerk is indertijd gesticht als een asylum voor de aristocratische deserteurs, die uit de kerkelijke moeilijkheden wegliepen, en daar hun insula sanctorum hoopten te vinden.

„Zij heeft geen geschiedenis en misschien geen toekomst",

heeft de N. Rott. Crt. van deze aristocratische beweging gezegd.

In de aanneming harer lidmaten en haar sacramentbediening werd zij gesteund door het confessioneele Scheveningen.

Maar voor haar liturgischen dienst op den Dooden Zondag haalt zij Ds. Bakker, die sedert een paar maanden een van de twee vrijzinnige predikanten in Amsterdam is.

Aesthetische aandoening, muzikale ontroering door solozang en duet, scheen meer hoofddoel dan de verkondiging van het Evangelie van den gekruisigden Christus ; al ontbraken het voorlezen van eenige bijbelteksten en een stichtelijke overdenking natuurlijk niet.

Geen toekomst ? We gelooven het ook. Want al spreekt men van Romaniseerende invloeden, en al zijn die ook in deze Dooden-herdenking zeer aanwijsbaar, Rome laat toch niet de vrijzinnigheid aan haar altaar en op haar kansels toe ; doch zulke liturgie drijft naar Rome degenen die op den duur van haar vrijzinnigheid zat zijn.

Het is op de manier van de Engelsche Staatskerk, met haar Modernisme, waarvan we in het Wkbl. v. Chrd en C. lazen : „De Engelsche kerk is niet in wezen Calvinistisch en naar 't uiterlijk Roomsch „Calvinism has died out" en „het Roomsche is niet Roomsch eenvoudig omdat die invloeden niet van den kant van Rome kwamen."

Luther, Calvijn enz. enz. worden als ketter beschouwd, met wien men niets wil te doen hebben.

In de lijn van 't doen optreden van Ds. Bakker lag dan ook geheel wat Ds. Creutzberg „de hoogepriester van de Duinoordkerk" heeft geuit in de laatste dagen van October. Hij heeft, zelf ethisch, over de orthodoxie uitdrukkingen gebezigd die Dr. Hooykaas in 't Handelsbl. epoche machend noemt „een even moedig als ondubbelzinnig duidelijk woord", waaruit bleek „dat de orthodoxie niet het monopolie van geloovigheid heeft".

Ik ben het meer met W. A. Hoek in 't Wkbl. eens, die vindt dat er op den 24en October „vervaarlijk op los geïm-

proviseerd" is. Echter bieden die improvisaties anderzijds door haar spontaneïteit meer gelegenheid om de geesten te proeven dan de in haar consequenties overziene redevoeringen op schrift.

't Is wel jammer, dat zulke referenten als Ds. C. niet beter de H. Schrift leeren, want laconisch heeft L(indeboom) in 't N. Holl. Kb. opgemerkt dat in de gelijkenis waarop zich Ds. C. beriep niet staat: „de akker is de *Kerk*, maar de akker is de *wereld*".

't Zal wel met de *doorbraak* van de orthodoxie zoo'n vaart niet loopen, maar al die dingen geven toch te denken met het oog op de toekomst van de orthodoxie.

Want hoezeer het Relativisme ook hier op den troon zat, blijkt b.v. uit wat Ds. C. zeide:

> „Als wij meenen, dat de Modernen het fout hebben, moeten wij bedenken dat we het ook vaak fout hebben en dingen zeggen die in strijd zijn met de Schriften".

Ook vindt Ds. C. dat „de fout van onze vaderen is dat zij in art. 27 zeggen dat de ware Kerk is te herkennen aan de zuivere verkondiging van het Woord".

Het komt er maar op aan dat we „in ons leven laten zien dat wij „hervormd zijn door Jezus Christus".

Dezelfde uitdrukking dus, die we reeds in een vroegere Kroniek als Remonstrantsch hebben aangewezen.

De Kerk wordt bij het „groeiend inzicht" al meer bijzaak en om het vrijbuiteren een raison d' être te geven wordt gelijk in Woord en Geest blz. 52. op de Kerken afgegeven in haar hoogmoed.

> „De kerkelijke kringen van zuivere belijdenis kunnen gevaar loopen door hoogmoed, hardheid, zellfverblinding en hooghartigen waan, wanneer het majesteitsbesef op den achtergrond komt in de genadebewustheid. Wanneer men zelf het weet en heeft en de anderen maar minderwaardig zijn".

Want, ge weet dat bij de overgebleven zondigheid ook van degenen, die uit feu sacré opkomen voor belijdenis en Kerk, zulk een oordeel altoos eenigszins waarachtig is.

Is het hoogmoed van Dr. Dijk geweest toen hij op de Synode van Groningen uitsprak „we zijn zoo rijk" ?

De Kroniekschrijver in Onder Eigen Vaandel schijnt het te meenen :

> „Wat een typische en typeerende uitlating van iemand in de Geref. Kerken !
>
> Op het Geref. Stud. congres sprak de voorzitter over onzen geestelijken nood. Wij houden niet van zoo'n uitdrukking maar de gedachte die er achter zit spreekt van andere dingen dan van rijkdom......
>
> Dit weten wij echter wel, dat de beste belijdenisschriften zijn opgesteld in een tijd, waarin men wel rijk was maar zich arm voelde".

Kan Ds. t. W. er misschien inkomen dat het zooals het in den laatsten zin staat, juist door Dr. Dijk c. s. is bedoeld. En mag ik hem anders verwijzen naar blz. 27 van Dr. Dijks Referaat op de Theol. Schooldag : Inzinking of bloei ? — „Behoeven we een uitbouw onzer belijdenis, bij den rijkdom die in onze belijdenis als een schat der waarheid is neergelegd ? Wat we behoeven is niet in de eerste plaats uitbreiding maar *kennis* en beleving van de belijdenis." —

De Novembermaand bracht ons ook een openbaar debat tusschen Dr. Geelkerken en Ds. Kapteyn. Andijk was de kampplaats. Het debat heeft niet kunnen voorkomen, dat er in die plaats geregelde samenkomsten van de groep-Dr. G. zullen worden gehouden. We zouden niet kunnen verantwoorden te zeggen dat dit debat die samenkomsten heeft bevorderd ; maar naar onze overtuiging werden ze er ook niet door tegengehouden. Het nut dier openbare discussies mag twijfelachtig genoemd worden. De tucht door de Geref. kerken geoefend is geen zaak voor een debat, waarin in ieder

geval de discussie na de referaten à l' improviste moet worden gevoerd.

We hebben er genoeg van ondervonden in de politieke vergaderingen van een kwarteeuw geleden.

We voelen al evenmin veel voor de enquête, die de Reformatie bij zijn lezers ingesteld heeft naar de preeken hunner dominees.

Nu ja, als *ieder* lid van je gemeente een brief naar de Reformatie schreef ; en als dan ook bij den betrokken dominé geïnformeerd werd naar den betrokken hoorder, maar dan was er weer geen doorkomen meer aan.

Ik vind die enquête ook in een tijd als waarin we thans na Assen leven, wel ietwat gevaarlijk ; want ik kan me best dominees denken, die nogal geschud worden... en dan lijkt me deze tijd, waarin het „pro" en „contra" Assen zoo geweldig worden bepleit niet het meest geschikte psychologische moment voor een enquête, die uit den aard der zaak wel heel discreet, maar ook daarom heel subjectief en persoonlijk is. Arme dominé's die in handen vallen van een briefschrijver, die in zijn halve wetenschap ten opzichte van Assen „plus royaliste que le roi" is.

Of — dan kon ik er vrede mee hebben — hebben alle Scrooge's in de Kerk tegenover hun dominé en zijn preeken hun Kerstdroom al gedroomd, en hun Christmas-carol geleerd ? Zoo niet, leg hun door uw enquête dan niet de lineaal in de hand die ze vanzelf al met voldoende „energy of action" grijpen, zoodra in kleineren kring hun oordeel over de preeken wordt gevraagd.

v. D.

RECENSIEN.

Die Psalmen, eingeleitet, übersetzt und erklärt von *Eduard König.*
C. Bertelsmann, Gütersloh 1927.

De bekende Bonner Professor in de Oud-Testamentische exegese, die in den arbeid op zijn terrein is vergrijsd, heeft ons in dezen commentaar op de Psalmen een zeer waardevol boek geschonken. Evenals alles wat van de hand van König komt is ook dit werk van beteekenis. En niemand zal in dezen tijd eenigszins dieper gaande studie van de Psalmen kunnen maken, zonder de verklaring van König te raadplegen.

Van belang is in de eerste plaats reeds de uitvoerige Inleiding, welke niet minder dan 81 bladzijden beslaat, en waarin oude en nieuwe kwesties op de den auteur eigene, grondige manier behandeld worden. Vooral verdienen de aandacht de hoofdstukken welke handelen over het verschil tusschen proza en poëzie in de oude Hebreeuwsche litteratuur en over de kenteekenen van de Hebreeuwsche poëzie.

Maar ook de verklaring zelf is van beteekenis. Eigenaardig is, dat König de Psalmen niet behandelt naar de volgorde waarin ze in onzen Bijbel voorkomen, maar ze naar zakelijke gezichtspunten heeft gegroepeerd. Zoo bespreekt hij onder afzonderlijke hoofden de Psalmen die de grootheid Gods in verschillend opzicht bezingen, of ook die welke tot onderwerp hebben de klove tusschen God en mensch: de zonde; die handelen van de Goddelijke wet; de Messiaansche Psalmen, de vloekpsalmen, enz. Een register maakt het gemakkelijk de plaats te vinden waar iedere afzonderlijke Psalm behandeld wordt. Ongetwijfeld heeft deze methode een voordeel. Men heeft de gelijksoortige Psalmen onmiddellijk bij elkaar en kan zich dus in de stof gemakkelijk oriënteeren.

Wat nu de methode der exegese aangaat, König is de bekwame Hebraïcus, die natuurlijk de grammatische interpretatie volle recht laat wedervaren. Maar hij is ook de tegenstander der „religionsgeschichtliche" opvatting, welke in het Oude Testament overal den invloed van het oud-Oostersche heidendom, met name van Babel, meent te bespeuren. In betrekking tot de kwestie van het „metrum" neemt hij eene voorzichtige en gereserveerde houding aan, die hem belet om op grond van eenig metrisch schema allerlei tekstwijzigingen aan te brengen. Bizondere waarde heeft zijn commentaar vooral voor de moeilijke plaatsen. Daar heeft hij zooveel mogelijk naar volledige vermelding van alle oude en nieuwe verklaringen en nauwgezette toetsing van alle aangevoerde argumenten gestreefd, om dan ten slotte als resultaat van grondige overweging zijn eigene meening te geven. Ook al zal men met König's solutie niet meegaan, is het dus toch van groote waarde zijn behandeling van zulke plaatsen te bestudeeren.

Wij kunnen dezen Psalmencommentaar inderdaad aanbevelen.

G. CH. AALDERS.

Dr. A. Kuyper. **Het werk van den H. Geest.** Tweede onveranderde druk.
Kampen, J. H. Kok, 1927.

Menig theoloog, die er met groote moeite in geslaagd was eens *het werk van den H. Geest* van een vriend te leenen, zal den heer Kok dankbaar zijn, dat hij voor een betrekkelijk geringen prijs deze uitgave op de markt heeft gebracht. Al zijn er tegen dit boek van Dr. Kuyper bezwaren ingebracht, wier beteekenis niet alle te ontkennen zijn, het is en blijft een feit, dat dit werk een van de beste geestesproducten van dit theologisch genie geweest is. Het teekent met breedheid van taal er op voor ieder gemeentelid verstaanbare wijze de grootheid van het werk des H. Geestes.

Het vraagstuk van de orde der heilsweldaden in de ordo salutis (of b.v. logisch de roeping of de wedergeboorte vooropgaat) is in den tegenwoordigen tijd vrijwel in ruste. Bavincks conceptie van de weldaden is, naar ik meen, door de meesten aanvaard.

Er zijn trouwens op dit oogenblik andere vragen, die het hart vervullen en die tot een pennestrijd aanleiding zullen kunnen geven of reeds bezig zijn te geven.

T. HOEKSTRA.

Dr A. Kuyper. **Als gij in uw huis zit.** Derde druk. Kampen, J. H. Kok, 1927.

De meditatiën van Kuyper zijn een geheel eigen vrucht van dezen eminenten geest. Welke rijke gaven had God dezen man geschonken! Met groote gemakkelijkheid bewoog hij zich in de wereld van het abstracte denken en de subtiele ontleding, maar met niet minder groote virtuositeit zet hij zich tot een beschouwing over het gezinsleven, een uitermate practisch onderwerp.

Het is een zegen dat deze werken van Kuyper weer worden gedrukt èn gelezen. God geve, dat deze Gereformeerde gedachten in de huisgezinnen mogen toegepast worden. Het moet bij „beschouwing" niet blijven, maar realiteit worden.

Ik kan de keuze der letter in dit werk niet prijzen. De druk is wel helder, maar zóó klein, dat menschen met zwakke oogen het boek slechts met inspanning kunnen lezen.

T. HOEKSTRA.

B. T. Boeyinga. Kerkbouw en de Kerk aan den Kloppersingel te Haarlem.

Het is een aardige gedachte, dat de architect, die een kerk bouwt, voor de leden der gemeente een rede houdt, waarin hij op een voor ieder duidelijke manier aangeeft, welke motieven hem hebben beheerscht, toen hij het kerkplan ontwierp. Met veel genoegen heb ik dit boekje gelezen en ten zeerste geapprecieerd het streven van den heer Boeyinga om te ko-

men met een kerk die geschikt is voor den Geref. eeredienst en tegelijk uit architectonisch oogpunt voldoet aan de eischen, die redelijkerwijze mogen gesteld worden. Om een oordeel over deze kerk uit te spreken is het niet voldoende dit boekje te lezen, maar moet men het gebouw zelf rustig gezien hebben. Men moet er ook eens in *gepreekt* hebben. Ik hoop, dat dit nog eens het geval zal zijn. Of ik dàn een bezonken oordeel over die kerk zal geven, is zeer de vraag, daar ik op het gebied van kerkbouw, wat de architectuur betreft, volkomen leek ben.

Toch waag ik het na lezing van dit mooie boekje een paar opmerkingen te maken.

Ten eerste zegt de schrijver, voorzoover ik kon nagaan, zonder voldoende argumentatie, dat de kruisvorm in wezen Roomsch-Katholiek is. Ik zou hem wel eens willen vragen deze stelling nader toe te lichten. Het kruisevangelie is de hoofdinhoud der Christelijke prediking en uit dien hoofde kan er op zich zelf genomen geen bezwaar zijn het kruis als grondvorm voor de kerk te nemen.

Ten tweede heeft hij het dooppodium van de kerk afgescheiden door een *borstwering* (indien ik het goed begrepen heb, ongeveer hetzelfde als het „doophek"). Zou het echter niet meer juist en in overeenstemming zijn met de idee van den Gereformeerden eeredienst deze borstwering geheel op te ruimen? Er is geen enkele reden voor de doophandeling in een apart deel der kerk te doen geschieden. De avondmaalstafel is toch ook niet door een „borstwering" van het overige deel der kerk afgezonderd.

Ten slotte zou ik willen vragen, wat voor reden er is om voor een *Gereformeerde* kerk het kapmodel te kiezen. Deze kerk heeft geen muren of ongeveer geen muren. Heeft U daarmede iets willen uitdrukken? Omdat mijn ziel aan zulk een kerkgestalte niet wennen kan, en ik hier sta voor een *rationeelen* bouw, ben ik zoo vrij te vragen. Gaarne bied ik den architect hiervoor plaatsruimte in dit tijdschrift.

T. HOEKSTRA.

Radio-lezingen over letterkunde. Een vijftal radiotoespraken door Dr. Tazelaar, A. L. v. Hulzen, M. J. Leendertse, Dr. B. Wielenga en Dr. Ph. A. Lansberg.
Kampen, Kok.

Een geschriftje, dat met warmte kan worden aanbevolen, om den goeden smaak waarvan het getuigt, en vooral om den echt-Christelijken geest, dien het ademt. Zoo heb ik — om nu eens een ietwat willekeurige keus te doen — met hartelijke instemming gelezen wat Leendertse schrijft aangaande het gevaar van het verkeerde boek, en aangaande de noodzakelijkheid van maat en keus bij het lezen. Ook wat hij aan het slot zegt aangaande het lezen van specifiek-godsdienstige boeken. Zelfs vraag ik me af, of hierop nog niet sterker nadruk had kunnen zijn gelegd. Er is een tijd geweest — nog niet zoo lang geleden — toen dit in onze kringen *de* lectuur werd geacht, zoodra men aan de kinder- en knapenschoenen was ontgroeid. Dit was eenzijdig, maar er lag een groote kracht ten goede in ; en voor de vermeerdering van de innerlijke kracht van ons Christendom is m. i. een zaak van groote beteekenis, dat ook onder onze jonge menschen weer toeneemt het getal van hen, die in hun lectuur (al zou het dan enkel op den Zondag zijn) een eerste plaats aan deze specifiek-godsdienstige geschriften toekennen. Dat men weer gaat lezen, niet enkel om te genieten, maar ook en eerst om gebouwd te worden.

RIDDERBOS.

Van Ridder tot Kluizenaar door *Käthe Papke,* uit het Duitsch vertaald door H. Kuyper—Storm van Leeuwen.
Kampen, J. H. Kok.

Een verhaal in den vorm van een dagboek, spelend in de Middeleeuwen. Wel wat sterk idealiseerend, maar niet onverdienstelijk.

RIDDERBOS.

De **dochter van den Alpengids,** een verhaal uit Zwitserland door *Johannes.*
Kampen, J. H. Kok.

Een niet onaardig Christelijk verhaal.

RIDDERBOS.

K. Fernhout. **De eigen zielszorg van den dienaar des Woords.**
Kampen. J. H. Kok. 1927.

Een ernstig en teeder woord van een prediker des Evangelies tot zijn medebroeders in de heilige bediening.

Ieder ambtsdrager moest dit „woord" minstens eenmaal per jaar rustig lezen en overdenken.

T. HOEKSTRA.

Dr. G. B. Wurth. J. H. Scholten als systematisch theoloog.
's Gravenhage. Drukkerij van Haeringen. 1927.

De dissertatie, waarop de heer Wurth tot doctor in de theologie promoveerde, is ingedeeld in drie deelen. Ten eerste Scholtens theologische ontwikkelingsgang, waarbij het jammer is, dat de schrijver zoo weinig nieuwe gegevens heeft kunnen ontdekken, die op de persoonlijkheid van Scholten een helderder licht werpen, dan we reeds hadden. In dit deel vindt ge tevens den hoofdinhoud van Scholtens systematische werken. Voor zoover ik kon nagaan, hebben we hier een betrouwbaar referaat.

Het tweede hoofdstuk geeft Scholtens systeem. De ordening der stof is overzichtelijk en brengt de voornaamste punten naar voren. De betoogtrant is goed en de redeneering helder. Wanneer de Schrijver nog iets dieper op de verhouding van Scholten tot de Duitsche speculatieve wijsgeeren was ingegaan, vooral in het deel over de principia, zou zijn boek aan waarde gewonnen hebben.

Het derde hoofdstuk gaat over Scholtens invloed. Terecht zegt Dr. Wurth, dat dit punt een aparte studie zou vereischen. Toch zou het in dit boek niet misplaatst zijn geweest, wanneer hij aan den invloed van Scholten op Kuyper wat meer aandacht had geschonken. Dr. Wurth zegt, dat speciaal bij Kuyper, de sporen van Scholtens invloed, althans in formeel opzicht, hier en daar zijn aan te wijzen, en geeft daarvan een paar voorbeelden. Naar het mij voorkomt behoeven het sterk constructieve karakter van Kuypers theologie en zijn zin voor het „organische" en „procesmatige" op zichzelf nog niet in verband te staan met een beïnvloeding door Scholten. Deze factoren zouden even goed eene uiting hebben kunnen zijn van Kuypers geestesstructuur en zouden even krachtig hebben kunnen zijn, wanneer Scholten Kuypers leermeester niet geweest ware. Het zou wel interessant zijn, dit eens wat breeder en dieper te onderzoeken. Evenwel, Dr. Wurth heeft gelijk, wanneer hij opmerkt dat dit een apart onderwerp is.

Over het geheel genomen heb ik het proefschrift over dit niet gemakkelijke thema met genoegen gelezen. Ik wensch den jongen doctor met dezen eersteling van harte geluk.

T. HOEKSTRA.

Js. Bootsma. Schets der Gereformeerde Geloofsleer.

Scheveningen. Uitgeversmaatschappij „De Mercuur". Derde Druk.

Het is een reden tot blijdschap dat populaire overzichten van de dogmatiek bij ons Gereformeerde volk voldoende koopers vinden. Een vorig maal hebben we een tweeden druk van het werk van Heyns aangekondigd, thans ziet de „Schets" van Ds. Bootsma voor de derde maal het licht. Op heldere wijze heeft de schrijver het dogma uiteengezet. Hij stoeit niet met woorden, maar zegt in klare termen zijn meening. In de heilsorde volgt bij Kuyper, door de roeping te plaatsen na de wedergeboorte. Ik vind dit jammer, omdat de

argumenten die Bavinck in zijn boek *Roeping en Wedergeboorte* daartegen ingebracht heeft, nooit zijn weerlegd. De argumenten die Bavinck voor zijn gevoelen heeft aangevoerd, zijn nog door niemand ontzenuwd. Het zou te wenschen zijn, dat naar dit probleem door één onzer dogmatici eens een diepgaand onderzoek dogma-historisch en exegetisch werd ingesteld, opdat we misschien in dezen weg tot eenheid van belijden zouden kunnen komen. Hoofdzaak is niet wat de logica eischt om een sluitende redeneering te krijgen, maar wat de Schrift zegt.

Het boek is goed gecorrigeerd. Op bladz. 332 trof ik een verschrijving aan : lyturgisch in plaats van liturgisch. In het Grieksch staat de ei en niet de upsilon.

T. HOEKSTRA.

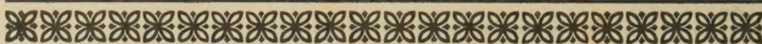
Johanna Breevoort. Niet komediant, maar predikant.
Delft. W. D. Meinema, z. j.

Een aardig verhaal, dat den indruk maakt een weergave te zijn van een feit. Daarbij door een schrijfster als Johanna Breevoort op sobere en tegelijk fijne wijze verteld. De moraal is uitstekend : een man die God wil dienen, kan dit niet doen als komediant, maar kan het best zijn God eeren door predikant te worden. Uit dit oogpunt is het boekje heel nuttig.

In één opzicht ben ik door dit werkje niet bevredigd. Ik had gehoopt — en dat was de reden dat ik het las — er een beschrijving van een bekeering in te vinden. Ik stel belang in bekeeringsgeschiedenissen en had me van de psychologische ontwikkeling, van de teekening van het religieus gebeuren door een auteur als Mejuffrouw Breevoort veel voorgesteld. Tot mijn spijt ben ik teleurgesteld. In eens komt Godfried tot andere gedachten. In eens wordt het rad omgewenteld. Dat is wel mogelijk. Maar de mogelijkheid van een dergelijke subita conversio moet in de voorafgaande gegevens liggen.

Anders wordt zulk een plotselinge bekeering een deus ex machina, die het verhaal een andere wending geeft. Zoowel uit een oogpunt van conceptie als uit psychologisch motief vind ik dit een zware post op de debetzijde van het anders zoo mooie boekje.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. A. A. van Schelven. De idee van den vooruitgang.
Kampen. J. H. Kok. 1927.

B. Hagenaar. Schematisch Overzicht van den Heidelbergschen Catechismus.
Meppel. Joh. de Vries R.zn.

Dr. L. N. de Jong. De Schutsengel.
Assen. Van Gorcum en Co. 1927.

Dr. A. Kuyper. Het werk van den Heiligen Geest.
Kampen. J. H. Kok. 1927.

Presentielijst van den Geref. Zondagsschoolbond te Amsterdam.
Amsterdam. J. Vlaanderen Oldenzeel. 1927.

Menigerlei Genade. Zeventiende Jaargang. No. 21—30.
Kampen. J. H. Kok.

Dr. M. van Haaften. Verzekering en Voorzienigheid.
Amsterdam. N. V. Dagblad en Drukkerij De Standaard.

Dr. G. B. Wurth. J. H. Scholten als systematisch theoloog.
's-Gravenhage. Drukkerij van Haeringen. 1927.

Seerp Anema. Davidisch of Salomonisch.
Kampen. J. H. Kok. 1927.

Dr. S. Greydanus. Schriftgeloof en Canoniek.
Kampen. J. H. Kok. 1927.

K. Schilder. Bij Dichters en Schriftgeleerden. Verzamelde opstellen.
Amsterdam. Uitgeversmaatschappij Holland.

B. Alkema en *T. J. Bezemer.* Volkenkunde van Nederl.-Indië.
Haarlem. H. D. Tjeenk Willink en Zoon.

Jaarboekje voor de Geref. Vereen. voor Drankbestrijding. 1928.
Administratie Nassaustraat 73 Amsterdam.

J. Bootsma. Schets der Geref. Geloofsleer.
Scheveningen. Uitgeversmaatschappij De Mercuur.